

Við horf til alnæmis fyrr og nú

Nú eru þeir aftur komnir af stað, mennirnir í eiturefna-búningunum, fyrst í Ameríku, svo hjá okkur, að berjast við banvænan smitsjúkdóm. Aftur veit enginn hvað an hann kemur og aftur grípur um sig ógn og skelfing með al almennings. Í þetta sinn er þó vitað að þetta er gamalkunnur sýkill, miltisbrandur, og að óþekktir hryðjuverkamenn dreifa honum viljandi. Að sjálfsögðu á þessi nýja ógn ekkert skylt við alnæmi en þó er óneitanlega margt sem minnir á við brögð samfélagsins þegar alnæmis varð fyrst vart á Vesturlöndum fyrir réttum tuttugu árum. Þó er sá grundvallarmunur að nú bregðast allar stofnanir samfélagsins við strax, umsvifalaust, það er ekkert hik, engin bið, og það sem meira er: Þeir sem verða fyrir þeirri ógæfu að smitast njóta óskiptrar samúðar og hluttekningar allra samborgara sinna.

Fyrir tuttugu árum

Alnæmisveiran, sem virðist upphaflega hafa komist í menn í Mið-Afríku, barst heldur ekki til Vesturlanda í pósti til fjölmíðlafólks og stjórnmálamanna. Veiran berst með líkamsvökvum, fyrst og fremst við kynmök, og þeir sem fyrst urðu fyrir þeirri ógæfu að smitast voru samkynhneigðir karlmenn. Að sjúkdómurinn var óþekktur, smitandi, banvænn og engin lyf tiltæk var nógu slæmt en að hann

tengdist líka kynlífi, og það kynmökum karlmanna, setti upplýst, góð viljað og kristilegt samfélag alveg út af laginu. Það á jafnt við um Ísland og önnur vestræn lönd.

Fyrstu viðbrögðin voru beinlínis afturhvarf til miðaldahugsunarháttar. Bókstafstrúarmenn, sama tegund og þeir sem núna misnota Kóraninn til hryðjuverkaáróðurs, kváðu upp úr með það að alnæmi væri svipað s, refsing fyrir óguðlegt lífsemi sem stríddi gegn náttúrunni og lögmáli Biblíunnar. Þótt þessi skoðun fandi ekki beinlínis hljómgrunn hjá upplýstu fólki einkenndust öll viðbrögð samfélagsins af því að alnæmi væri ekki bara sjúkdómur, heldur eitthvað óhreint, eitthvað ósiðlegt. Fagleg og pólitísk heilbrigðis-yfirvöld, jafnt hér heima sem annars staðar, fóru svo að segja í baklás því hefðbundin úrræði í svo sem lyfjagjöf og meðferð voru engin til, engar rannsóknir til að styðjast við, engin þekking, ekki neitt. Læknum var ekki vel við að við urkenna það og íslenskir embættismenn virtust í fyrstu telja að helst mætti vinna bug á sjúkdómnum með lagasetningu. Sjúklingarnir nutu ekki samúðar og hluttekningar heldur þvert á móti; beint og óbeint mætti smituð um mönnum það kaldranalega viðhorf að þeir gætu eiginlega sjálfum sér um kennt.

Hræðsla almennings við þennan dularfulla "hommasjúkdóm", sem fjölmíðlar drógu ekki úr, var gífurleg; menn þorðu eiginlega

ekki að koma nálægt alnæmissmituðum manni. Þessi ótrúlegi ótti var að einhverju leyti skiljanlegur með anþekkingu skorti en jafnvel eftir að ljóst varð að smithætta í daglegri umgengni er bókstaflega engin, var hræðslan enn slík að mörgum þótti réttast að hafa vaðið fyrir neðan sig og forðast allt samneyti við samkynhneigðar karlmenn. Núna, tuttugu árum seinna, er erfitt að setja sér fyrir sjónir hvernig þetta ástand var, nema kannski með því að hugsa sér að við myndum núna ekki bara forðast póstmenn heldur alla í rauð um fötum vegna hættu á miltisbrandi. Svo ofsafengin voru viðbrögðin í raun og þau fóru ekki eftir menntun og gáfnafari.

Forvarnir og fordómar

Veikin breiddist hratt út með alhomma í bandarískum stórborgum og þaðan til Evrópu. Þótt stjórnvöld þættu spör á fjárframlög til rannsókna komust lækningar og vísindamenn brátt að því að hér var um veirusýkingu að ræða, sem smitaðist við kynmök og að við henni var næsta örugg og einföld vörn, sem sagt að nota smokk og tileinka sér það sem kallað er öruggt kynlíf. Þá mætti ætla að stórt skref hefði verið stigið til að hefta útbreiðslu sjúkdómsins en málið var ekki alveg svo einfalt. Kristín kirkja ræður nú einu sinni mestu um grundvallarsíðgæðis-hugmyndir Vesturlandamanna og

samkvæmt fornaldarhugmyndum hennar, einkum þó þeirrar kaþólsku, er allt kynlíf af hinu illa nema í hjónabandi og þá helst til barneigna. Kaþólska kirkjan harð bannar í fyrsta lagi allar getnað arvarnir og kynmök karlmanna eru að hennar mati höfuð synd. Öll sala og dreifing á smokkum, hvað þá áróð ur fyrir notkun þeirra með al homma, er því sið ferð islegur glæpur með al kaþólskra. Mótmælendakirkjurnar eru ekki eins strangar í getnað ar-varnamálum en afstað a þeirra til samkynhneigð ra er í rauninni sú sama. Jafnvel hér á Íslandi er ríkiskirkjan enn að bögglast við að samræma úreltar kenni-setningar og löngu augljósan veruleika.

Fyrir tuttugu árum var íslenskt samfélag ekki eins upplýst um samkynhneigð og það er nú. Kirkjan hér var ekkert að beita sér gegn samkynhneigð um, steinþagð i bara um þau mál eins og hún kys helst enn, en rangar og ómannúð legar sið askoð anir, sem hún á alla sök á, gengu um eins og draugur sem enginn sagð ist trúa á en taka yrð i tillit til þess að að rir tryð u á hann. Frá faglegu, læknisfræð ilegu sjónarmið i gerð i heilbrigð iskerfið allt sem hægt var að gera fyrir alnæmis-smitað a, þar vantað i ekkert upp á, en þetta tillit til fordóma annarra og ótrúleg vanþekking á kynhegð un fólks tafð i for-varnarstarfið og olli miklum örð ugleikum í samstarfi áhugafólks um alnæmismál og heilbrigð is-yfirvalda. Í kringum 1985, þegar fors-

varsmenn Samtakanna '78 báð u um markvissa fræð slu og áróð ur til homma fengust þau svör að þetta væru tiltölulega fáir menn, sem hlytu eð li málsins samkvæmt að þekkjust það vel innbyrð is að þeir hlytu að fá við eigandi upplýsingar hver frá öð rum. Hommar hefð u með sér sjálfsagt að styrkja þau til að veita upplýsingar og ráð gjöf, en allt opinbert forvarnarstarf og áróð ur fyrir smokkanotkun yrð i að mið ast við almenning sem væri nú einu sinni gagnkynhneigð ur. Læknar væru alveg lausir við fordóma, en væri fræð slu og forvarnarstarfi beint gagngert til homma myndi það stygga kirkjuna og auka fordóma gegn hommum, og það versta: Almennungur myndi eð lilega ekki taka slíkt til sín og heilbrigð is-yfirvöld gætu ekki fórnað hagsmunum 96% þjóð arinnar fyrir 4%. Þessar tölur hafð i þáverandi að stoð ar-landlæknir úr rannsókn Kinseys um mið ja öldina. Honum var bent á að í sömu rannsókn segð i að 50% ógiftra karla hefð u einhvern tímann um ævina kynmök við karla en það breytti engu. Að mæta þessu við horfi, hjá læknum, félagsmálayfirvöldum, kirkjunni og samfélaginu yfirleitt, var eins og að vera kominn inn í mið ja skáldsögu eftir Kafka. Hommar smituð ust, veiktust og dóu en voru samt ekki til. Blákaldar stað reyndir höfð u ekkert vægi því það var ekki gert ráð fyrir þeim í íslensku samfélagi. Hiv-smitað ir, vinir

þeirra og að standendur voru auð vitað hræddir og örvæntingarfullir og kunnu kannski ekki að tala rétt stofnanamál við yfirvöld en þrátt fyrir fögur orð og sjálfsagt einlægán vilja til samstarfs tóku heilbrigð is-yfirvöld ekkert mark á þeim.

Næstum enn verra var að ótrúlega mörg dæmi voru um að félagslega væri smituð um beinlinis útskúfað ; þeim var sagt upp vinnu, sagt upp húsnæð i, tengsl við fjölskyldu og vini rofnuð u og menn stóð u uppi gjörsamlega einangrað ir. Opinberum að ilum virtist gjörsamlega fyrirmanað að skilja að samhengi væri milli þess að hafa atvinnu, húsnæð i og eð lileg félagsleg tengsl og þess að hafa stjórn á lífi sínu, halda andlegu heilbrigð i og lifa eins eð lilegu lífi og sjúklingi með ólæknandi sjúkdóm er unnt. Eina stofnunin sem gat tekið á því máli var Rauð i krossinn, sem veitti mikla hjálp á réttum tíma og á réttum stað og átti stóran þátt í stofnun Alnæmissamtakanna. Með þeim fékkst samstarfs-vettvangur þar sem hægt var að ræð a ólík sjónarmið á jafnréttisgrundvelli og það stuð lað i mjög að auknum skilningi og skilvirkara forvarnarstarfi.

Nútíminn

Þótt það hljómi kaldhæð nislega er ljóst að almennt við horf til alnæmis breyttist mjög þegar sjúkdómurinn fór einnig að breið ast út með al gagn-kynhneigð ra. Hiv-smit og alnæmi var ekki

lengur einhver dularfull ógn heldur ósköp einfaldlega veirusýking sem smitast með tilteknum hætti. Forvarnarstarf og áróð ur fyrir öruggu kynlífi hefti mjög útbreið sluna og fyrir nokkrum árum komu fram lyf sem halda sjúkdómnum í skefjum og auka mjög lífslíkur smitað ra. Fréttir um alnæmi eru oftast um ástandið í Afríku þar sem tugir milljóna karla, kvenna og barna eru haldin þessum sjúkdómi. Hitt virð ist allt að því gleymast að hér heima er fólk enn að smitast, einkum gagnkynhneigð ar konur, að lyfjameð ferð in er erfið og vandasöm og að í raun veit enginn hve lengi hún dugir. Nú einkennist því við horf margra af eins konar falskri öryggiskennd, að hættan á alnæmi sé eitthvað sem tilheyri löngu lið inni tíð og ef svo illa fari að menn smitist þá fá menn bara lyf við því. Þetta er því mið ur ekki rétt. Við horf stjórnvalda hafa líka breyst. Þeim er orð ið ljóst að alnæmi er ekki bara læknis-fræð ilegt heldur líka félagslegt vandamál og að mannréttinda-barátta er mikil-vægur þáttur í baráttunni gegn alnæmi. Það kom greinilega fram í ræð u Jóns Kristjánssonar heilbrigð is- og tryggingamála-ráð herra á Aukaallsherjarþingi Sameinuð u þjóð anna um hiv/alnæmi í júní síð astlið num en þar sagð i hann með al annars: „Baráttan stendur um það að halda faraldrinum í skefjum og draga úr honum eftir mætti. Hiv-sýking er við varandi sjúkdómur sem krefst ævilangrar með ferð ar. Stjórnvöld allra ríkja

þurfa því að hafa forgöngu um langtímaáætlanir sem mið a að því að draga úr félags-legum og fjárhagslegum áhrifum faraldursins. Þau þurfa að sjá til þess að rétta hlut þeirra þjóð félags-hópa sem misrétti eru beittir og eru því í aukinni áhættu fyrir smiti. Þau þurfa að stuð la að því að þeim markmið um sem sett eru til að draga úr faraldrinum verð i náð . Þau þurfa að sjá til þess að með ferð og umönnun verð i að gengileg öllum þeim sem á þurfa að halda. Þau þurfa að hvetja til þróunar lyfja og bóluefna gegn hiv-sýkingu. Og þau þurfa að tryggja nægilega fjármuni til baráttunnar gegn alnæmis-faraldrinum.“

Veturliði Guðnason